

Janusz Bogdanowski

Trwała ruina zamku jako problem konsewatorsko-krajobrazowy

Ochrona Zabytków 30/1-2 (116-117), 22-27

1977

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TRWAŁA RUINA ZAMKU JAKO PROBLEM KONSERWATORSKO-KRAJOBRAZOWY

U początków współczesnego widzenia ruiny zamku tkwią, jak zakodowany program, słowa z osiemnastowiecznego poematu Wordswortha:

*„Lubię patrzeć jak zamek, co wyniośle stoi
Tak ogromny, urąga, twarzą niepoehlebczą —
zakuty w nieprzebitej, starodawnej zbroi —
błyskawicom, wichrowi i falom co depcą”.*¹

Trwała ruina stanowi chyba najstarszy problem konserwatorski w dziejach opieki nad zabytkami. Już w połowie XVIII stulecia, gdy Lancelot Brown i jemu współcześni twórcy stwarzali nową epokę w dziejach kształtowania krajobrazu, „ruina” i jej utrzymanie pojawiło się jako jeden z podstawowych problemów kompozycji. Do tego stopnia istotny, iż gdy jej brakowało posługiwano się mistyfikacją, tworząc ruinę od nowa.

Pojęcie trwałej ruiny. U początków zatem trwałej ruiny tkwi problem malowniczości krajobrazowej. Już w XIX stuleciu John Ruskin dołącza doń nowy aspekt — autentyzmu, posuniętego do granic możliwości nieinter-

¹ W. Wordsworth, *Strofy elegijne, Angielscy poeci jezior*, tłum. S. Kryński, Wrocław 1963.

wencjonizmu zachowawczego. Wreszcie przełom stuleci, a właściwie dopiero nasze czasy wysuwają aspekt naukowego podejścia do dzieła, czyli dopuszczalność zmian w ruinie i ewentualną jej rewaloryzację, lecz wyłącznie na podstawie przesłanek naukowych. W działaniu stawia się warunek naukowego udokumentowania poczyniń.

Obecnie punktem wyjścia w konserwatorskim podejściu do historycznej ruiny jest zatem uznanie jej nierozłączności z otaczającym krajobrazem, zaś jakiegokolwiek działanie poparte musi być możliwie pełną wiedzą o obiekcie i spełniać warunek zachowania jego autentyzmu oraz malowniczości formy.

Szczególnym zbiegiem okoliczności następuje tu integracja czynników racjonalistycznych i emocjonalnych (romantycznych) w niespotykanym w innych działaniach zakresie. Toteż znalezienie równowagi między nimi staje się niezwykle trudne.

Całość problemu można umownie dla uproszczenia rozważyć podzielić na zagadnienia związane z dziełem (obiektem) samym w sobie oraz otoczeniem (wnętrzem krajobrazowym).

1. Pojęcie ruiny zabytkowej: Zborów — autentyzm otoczenia stanowi decydujący czynnik dla prawidłowego odbioru dzieła, wprowadza w nastrój miejsca i nadaje rangę przeżyciu. Wszelkie elementy naturalne tworzą harmonię zespołu, natomiast elementy kulturowe wymagają wtopienia, jak widoczna po prawej stronie droga

1. The notion of a historical monument in ruin: Zborów — the authenticity of the surroundings makes the factor conclusive to the correct perception of the monument; it puts the visitor into a state of mind imbued with by the atmosphere of the place and gives an adequate rank to his experience. All the natural elements for the harmony of the ruins and its immediate neighbourhood whereas those of culture call for incorporation with the latter (e.g. the road seen to the right)

A

B

2. Dzieło: Suliszowiec — ruiny przed konserwacją zachowawczą (A) i po konserwacji (B), wykonanej w sposób usztywniający koronę muru i zacierający, niestety, wątek

2. Suliszowiec — (A) ruins before, and (B) after conservation in the course of which the coping of the wall has been reinforced and the original aspect obliterated, alas

3. Dzieło: Ryczów — prawidłowa konserwacja wzmacniająca koronę muru i zachowująca jej wątek i charakter. Zwraca uwagę nie naruszanie otoczenia, nawet drobne krzewy pozostały na miejscu.

3. Ryczów — an instance of correct conservation proceedings consisting in reinforcement of the coping of the wall and in preservation of its origin and character. What is claiming attention is the setting maintained intact, with even the small shrubs left to grow in their respective spots

Dzieło. Podstawę poczynań dotyczących samego obiektu stanowi wybór kierunku działania konserwatorskiego. Spośród trzech podstawowych: utrzymania, konserwacji

² Por. A. Barbacci, *Il restauro di monumenti*, Milano 1956; oraz w zakresie systematyki działań konserwatorskich przy ruinach

właściwej oraz rekompozycji, zakres poczynań w stosunku do trwałej ruiny zawęża się: totalnie do pierwszego z nich, a tylko lokalnie dopuszcza drugie, uznając trzecie — rekompozycję, dopuszczalną zaledwie lokalnie i tylko w wyjątkowych wypadkach. Najwłaściwszym więc działaniem jest utrzymanie obiektu, a zatem konserwowanie go poprzez możliwie pełne i autentyczne zachowanie stanu lub usunięcie ewidentnie nowych, nie związanych ze strukturą elementów², jak również eksponowanie autentycznych form.

Nowe elementy niezbędne dla istnienia obiektu oraz częściowego (z konieczności) udostępnienia go winny podlegać maskowaniu, możliwemu przez:

— dobór scalającego się wizualnie, lecz odrębnego materiału,

— dobór koloru ewentualnie

— zabiegi specjalne, jak np. trwałe zasłony, wkopania, sieci maskownicze.

Podstawowym założeniem winna tu być ekspozycja autentycznej formy i substancji oraz niewprowadzanie możliwie żadnych urządzeń adaptacyjnych (usługi, szatnie, gastronomia itp.), prócz niezbędnych, służących udostępnieniu (pochylnie, schody, poręcze, lapidaria itp.).

Otoczenie. Punktem wyjścia rozważań dotyczących problemu otoczenia trwałej ruiny winno stanowić studium

zmków: J. Bogdanowski, *Dawna linia obronna Jury Krakowskiej*, „Ochrona Zabytków”, R. I, 1964.

4. Dzieło: Kalemegdan — adaptacja i rekonstrukcja zmieniające zarówno formę, jak i charakter ruiny. Wprowadzone nowe elementy — wieżyczki, przedpiersia, schody — stały się niesłusznie dominantą całego zespołu i autentyk został usunięty na drugi plan.

4. Kalemegdan — adaptation and reconstruction changing the form as well as the character of the ruin. The newly introduced components — the turrets, breastwork and stairs have groundlessly become the dominant feature of the whole complex, its authenticity having been forced into the background

5. *Otoczenie: Morsko* — naturalne otoczenie ruin zamku scala go z krajobrazem, tworząc harmonijną całość. Otoczenie musi jednak znajdować się pod stałą opieką konserwatorską, aby nie nastąpiło zasłonięcie obiektu.

5. *Morsko* — the natural surroundings of the ruins of the castle blend them with the landscape thus forming a harmonious whole. Nevertheless, that setting has to remain under the conservators' steady supervision so as to prevent the ruins to be concealed from sight

architektoniczno-krajobrazowe, obejmujące, zgodnie z wypracowaną metodą³:

- wyznaczenie granicy otoczenia, czyli makrownętrza krajobrazowego dla obiektu;
- w jego zaś obrębie określenie zasobu „jednostek architektoniczno-krajobrazowych” (JARK), a w ich ramach „wnętrz architektoniczno-krajobrazowych” (WAK), dalej
- waloryzację zarówno jednostek (JARK), jak i wnętrza (WAK);
- na tej zaś podstawie dokonanie strefowania JARK i opracowanie szczegółowych wytycznych do WAK, na koniec
- opracowanie ogólnego i szczegółowego planu architektoniczno-krajobrazowego dla trwałej ruiny.

³ Metoda JARK i WAK, opracowana przez autora wypowiedzi, od 1962 r. była i jest wielokrotnie stosowana oraz rozwijana. Obszerniejsze publikacje na ten temat: J. B o g d a n o w s k i, *Krajobraz i ruiny zamków*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury PAN, t. I, 1967; T e n z e, *Konserwacja i kształtowanie w architekturze krajobrazu*, Kraków 1969 i 1972.

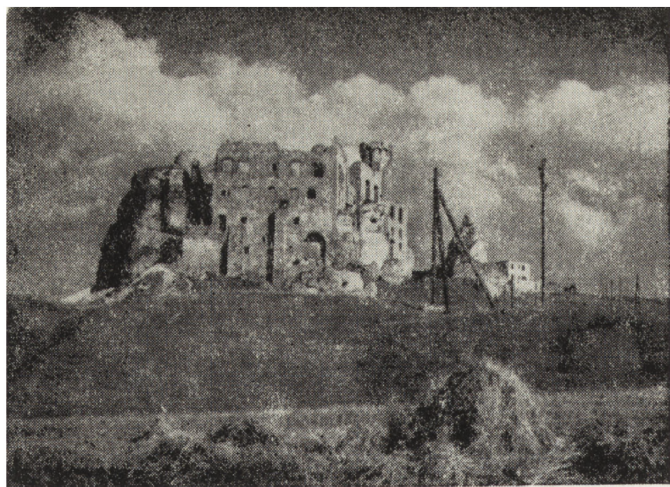
⁴ Ważniejsze publikacje na ten temat wymieniono wyżej, natomiast istotniejsze prace w tym zakresie dotyczyły: Sandomierza (1962), Kazimierza Dolnego, Przemyśla i in. Podjęto też podobne prace nad Krakowem (od 1968), wszystkie w Zakładzie Architektury Krajobrazu PK.

Przedstawiona metoda i zakres działań były już przedmiotem wielu publikacji, omówień oraz studiów i projektów⁴, wypada tylko zwrócić uwagę na pewne wybrane problemy.

6. *Otoczenie: Kluczwoda* — zmiany zachodzące nawet na granicy obszaru otaczającego mają zadadnicze znaczenie dla obiektu. W tym wypadku składowanie kamienia dewastuje krajobraz doliny.

6. *Kluczwoda* — the changes occurring even on the periphery of the area surrounding the monument are of basic importance to the latter. In the case concerned, storing of stone has a devastating effect on the landscape of the valley

7. Otoczenie: Ogrodzieniec — zasadniczą rolę w otoczeniu odgrywa „przestrzeń ekspozycyjna”. Jeśli w niej znajdują się obce elementy nastąpi dewastacja obiektu.

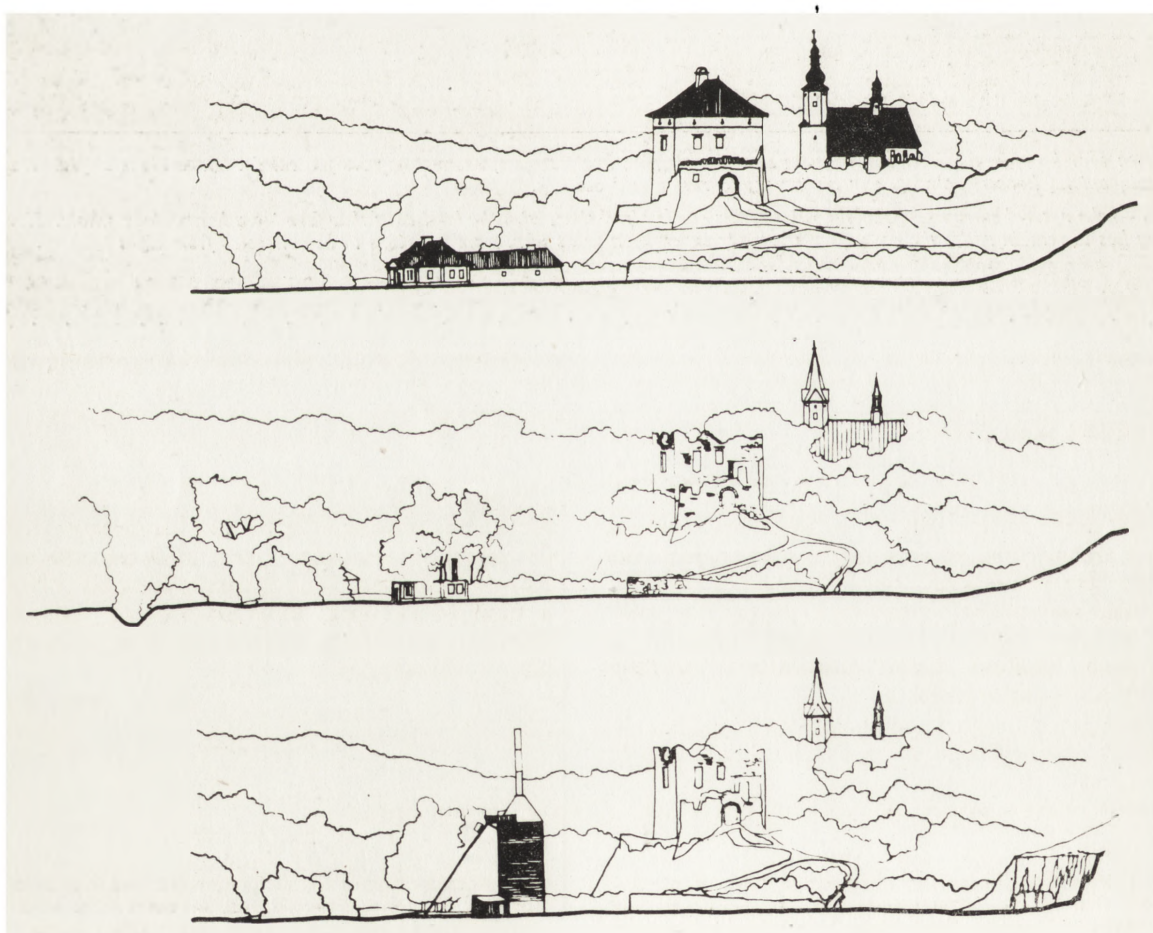
7. Ogrodzieniec — the so-called expository space plays a part of great importance to the surroundings. If alien elements incorporated with it, the devastation of the ruins is inevitable

Ekspozycja. Wyznaczenie granic makronętrza winno być wykonane przez określenie „ścian” w widoku z obiektu oraz przez określenie najdalszych punktów ciągów i powierzchni dających widok na obiekt. Nałożenie uzyskanych danych da dopiero:

- zakres makronętrza oraz wykaże
- główne punkty ekspozycji, dla których „formą mocną” jest lub winien być obiekt⁵, wreszcie
- pasma lub obszary ekspozycyjne na linii łączącej punkty z obiektem, wymagające specjalnego zaprojektowania.

Opracowanie projektu architektoniczno-krajobrazowego na podstawie wykonanego studium i wytycznych winno opierać się nie tylko na materiałach planistycznych, ale w równej mierze na panoramach makro- a często mikro- wnętrza, związanych z krajobrazem obiektu. Wykluczyć tu należy ujęcie ortogonalne jako deformujące, a stosować jedynie perspektywiczne.

⁵ Por. J. Żurawski, *O budowie formy architektonicznej*, Warszawa 1972.

8. Otoczenie: Korzkiew — wprowadzenie nowych elementów w otoczenie zmienia zamek z dominanty w subdominantę, a z kolei zaledwie w akcent wobec nowej, fałszywej dominanty

8. Korzkiew — introduction of new elements into the surrounding has turned the Castle from a dominant feature into a subdominant one the as a consequence, into hardly an accent with regard to the new, false dominant

9. Ekspozycja: Przewodziszowice — ruina mimo związania z eksponowaną skalą gubi się w krajobrazie na skutek jego intensywnych przekształceń. Z jednej strony usypiska, z drugiej uprawy, wprowadzone za wszelką cenę, rozładują naturalną dominantę.

9. Przewodziszowice — in spite of their being linked with the exposed rock, the ruins as if vanish in the landscape because of its intensive transformations. The heaps of scree on the one side and, on the other, cultivation introduced there at any price have obliterated the natural dominant

10. Ekspozycja: Mirów — w naturalnie ukształtowanym i prawidłowo konserwowanym krajobrazie ruina zamku stanowi eksponowaną, dominującą formę, pozostając prawdziwym „dokumentem wypisanym w krajobrazie” (wszystkie zdjęcia autora)

10. Mirów — in the naturally shaped, and correctly preserved landscape, the ruins of the castle make a dominant feature, as if "a record of the past inscribed in the landscape"

Złożoność prac związanych z wykonaniem studium i projektu architektoniczno-krajobrazowego wymaga odpowiednio przygotowanego zespołu oraz starannego opracowania materiałów wyjściowych, stąd ważne zadanie dla wyższych uczelni. Prawdziwą rekompensatą za nakład pracy stanowić będzie prawidłowa realizacja dobrze opracowanego projektu.

Szczególną bowiem właściwością współczesnego podejścia do zabytków jest jakże częste niedocenie autentyku. Równocześnie zaś pełni się zamiłowanie do rekonstrukcji, a nawet falsyfikatu, byle użytecznego jako kubatura. Prawda i wartość tymczasem jest przy zabytkowej ruinie — dokumentem.

doc. dr Janusz Bogdanowski

RESERVED CASTLE RUINS AS CONSERVATION AND LANDSCAPE PROBLEM

The author deals with the notion of preserved ruins deriving its origin from that of the picturesqueness of the landscape (18th century). In the 19th century the former concept was incorporated with the one of authenticity of the monument in ruin. At present the starting point of conservators' proceedings is recognition of the inseparable connection of the ruins and the landscape. Hence the aid proceedings being reduced nowadays to preservation of the authenticity of the ruins. In the author's opinion all the new, minor components of preserved ruins and their immediate surroundings should be skillfully disguised and the supreme principle recognized

of non-introduction of any adaptation facilities (e.g. catering establishments, etc.) And, in turn, the starting point of the work on preservation of the surroundings of the ruins should be a relevant architectural and landscape study. It is on this basis that the boundaries of the said surroundings should be demarcated following the determination of the range of the view unfolding itself from the ruins. A correct implementation of the preservation proceedings will bring into relief the value of the ruins of the historical monument being — unlike reconstruction — a genuine evidence of the past.